

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

SUPERSTITION AND CULTURAL STEREOTYPES IN ELIF SHAFAK'S NOVELS

Maria Paraschiv

Assist. Prof., PhD, Petroleum-Gas University of Ploieşti

Abstract: Elif Shafak is a modern Turkish writer who presents the fictional worlds she creates with the help of various narrative techniques which she masters with elegance and precision. Her novels have as main theme the fight for women's rights and freedom. The writer expresses her indignation against the honour code and she pleads for women's emancipation in a modern Turkey. Within her novels, Elif Shafak manages to portray the Turkish women both traditional and modern, pointing out the gap between these two faces of the Turkish society. The aim of this paper is to analyze precisely the elements which belong to a magical Turkey, still enveloped in superstition and cultural stereotypes. Elif Shafak does not refer to her traditional Turkey from a negative perspective, but she underlines that they may determine the censure of the female spirit.

Keywords: superstition, stereotypes, complex scenarios, tradition, heritage.

„Writers are not seen as creative individuals on their own, but as the representatives of their respective cultures: a few authors from China, a few from Turkey, a few from Nigeria”¹, spunea Elif Shafak într-unul dintre discursurile sale din 2010, în cadrul unei conferințe TED, intitulată *The Politics of Fiction*². Autoarea explică în cadrul acestei prelegeri cum datorează complexitatea lucrărilor sale atât originilor Est-Europene, dat fiind că părinții săi erau de origine turcă, dar și educației vestice întrucât a studiat mai întâi la școala din Madrid, după care anii de studenție i-a petrecut în Statele Unite ale Americii. Cu un astfel de bagaj cultural, Elif Shafak reușește să îmbine atât emoția pe care o resimte scriind în limba turcă cât și o viziune realistă, aproape matematică după cum însăși autoarea precizează în același discurs³.

Astfel, romanele lui Elif Shafak sunt o expunere a superstițiilor și stereotipurilor culturale specifice tradiției turcești, ale unei comunități patriarhale, dar filtrate prin convingerile unei gândiri influențate de principiile unei societăți libere și moderne. Provenită dintr-o familie monoparentală, crescută de mamă, figură reprezentativă a femeii moderne, emancipate și

¹Scriitorii nu sunt văzuți ca individualități care pot produce propriile creații, ci sunt reprezentanții culturilor țărilor din care provin: câțiva din China, câțiva din Turcia, câțiva din Nigeria. (trad. prop.)

²https://www.ted.com/talks/elif_shafak_the_politics_of_fiction?language=en (accesat în data de 9 Octombrie 2010)

³“I love writing in Turkish, which to me is very poetic and very emotional, and I love writing in English, which to me is very mathematical and cerebral.”

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

seculară și de bunică, mai puțin rațională și mai mult orientată către practicile superstițioase precum cititul în cafea și topirea plumbului în scopul alungării deochiului, Elif Shafak este o promotoare a explorării altor universuri culturale, a ieșirii din coconul societății în care, în special femeia musulmană este prizonieră, întrucât pentru aceasta ar însemna totodată și descoperirea unui alt *eu*, lărgirea orizontului dincolo de mediul cu care este obișnuită: „Our friends, neighbors, colleagues, family - if all the people in our inner circle resemble us, it means we are surrounded with our mirror image.”⁴ Pornind de la o superstiție specifică tradiției turcești, aceea de a acoperi oglinda sau a o întoarce cu fața la perete pentru că a-ți privi prea mult chipul aduce ghinion, Elif Shafak demonstrează faptul că prin arta povestirii („the art of storytelling”) se pot depăși stereotipurile, prin crearea unor orificii în mintea noastră care să ne permită o altă percepție asupra unor societăți despre care avem anumite păreri deja formate. Problema „ghetto-urilor culturale” nu este lipsa informației, ci mai degrabă o excludere a celuilalt și orientarea doar către sine, un soi de egoism cultural.

Pentru a da o definiție cât mai exactă a propriei ficțiuni, Elif Shafak aduce în atenția auditoriului metafora compasului: „There's a metaphor which I love: living like a drawing compass. As you know, one leg of the compass is static, rooted in a place. Meanwhile, the other leg draws a wide circle, constantly moving. Like that, my fiction as well. One part of it is rooted in Istanbul, with strong Turkish roots, but the other part travels the world, connecting to different cultures. In that sense, I like to think of my fiction as both local and universal, both from here and everywhere.”⁵

Pornind de la piciorul compasului static, vom analiza acele elemente care sunt specifice tradițiilor culturale turcești punând accent pe două dintre cele mai cunoscute romane ale lui Elif Shafak: *Onoare și Bastarda Istanbulului*. Autoarea realizează un portret al culturii musulmane prin incursiuni în trecut, prin rememorarea unor evenimente din cadrul unor familii precum Toprak în *Onoare* sau Kazancı ori Tchakhmakhchian în *Bastarda Istanbulului* care determină destinul a generații întregi și în special al unor tinere care nu pot înțelege cum superstițiile sau credințele religioase pot să le schimbe în mod iremediabil viața. Personajele feminine sunt cele care pun sub semnul întrebării cenzura spirituală a societății în care trăiesc sau din care provin, pe când figurile masculine, puține la număr reprezintă tradiția musulmană și prejudecățile lumii orientale.

Onoare este un roman dedicat destinului unei mame supusă violenței de educația pe care chiar ea o oferă fiului, unei familii provenită din Est care nu se poate adapta într-o societate occidentală, fiind prea fixată în crezul culturii musulmane. Pembe și soțul său, Adem Toprak părăsesc Turcia și emigrează în Marea Britanie la Londra doar fizic pentru că ei rămân ancorați

⁴ Prietenii, vecinii, colegii, familia – dacă toți oamenii din cercul nostru apropiat sunt asemănători nouă, înseamnă că suntem înconjurați de imaginea noastră. (trad. prop.)

⁵ Îmi place foarte mult o metaforă: a trăi asemeni unui compas. După cum știți un picior al compasului este static, înfipt într-un punct. Între timp, celălalt picior este liber și trasează un cerc larg, mișcându-se în continuu. La fel și ficțiunea mea. O parte din ea își are rădăcinile puternice turcești în Istanbul, iar cealaltă parte străbate lumea intrând în conexiune cu diverse culturi. În sensul acesta îmi place să cred despre ficțiunea mea că este atât locală cât și universală, de aici și de pretutindeni. (trad. prop.)

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

în tradiție din punct de vedere spiritual. Elif Shafak anunță destinul tragic al celor două gemene Pembe și Jamila prin evocarea momentului nașterii lor, trist pentru mama lor, care își dorea un fecior. Încă de la începutul romanului cititorul este introdus într-o atmosferă caracterizată de stereotipuri și superstiții specifice societății kurdo-turce. Autoarea își dedică producția literară „celor care pot auzi și vedea”, transformând-o într-un manifest împotriva acelor familii în care femeia este supusă codului de onoare. Esmă este vocea naratorului, instanța prin intermediul căreia sunt descrise fragmente din istoria familiei Toprak, redând metonimic situația tuturor femeilor provenind din regiunea râului Eufrat. Codul de onoare este o lege nescrisă care provoacă moartea în special a entității feminine, dar și a celei masculine, care poate să eșueze prin faptul că nu este capabilă să îl pună în aplicare și atunci își determină excluderea din societate. O dată cu emigrarea la Londra, membrii familiei Toprak nu se pot sustrage codului de onoare, el călătorind cu ei, ci doar îl transformă dintr-o cerință obligatorie a societății într-un element facultativ, în care unii membrii mai cred, dar alții nu. De aici derivă și conflictul principal al romanului. Pentru a fi înțeles însă de către cititor și mai ales de către cel occidental, Elif Shafak utilizează o serie de elemente specifice lumii musulmane, sau mai mult care caracterizează femeia needucată și lipsită astfel de apărare.

Naze, icoană a femeii casnice supusă credinței lui Allah și soțului este superstițioasă și nu crede în educația după care tânjesc fetele ei mai mici, Pembe și Jamila:

„Every day they walk all that way back and forth. Their shoes are wearing out, Naze grumbled. And what for?

‘So that they can read the constitution,’ said Berzo.

‘What’s a constitution?’ she asked suspiciously.

‘The law, you ignorant woman! The big book! There are things that are allowed, things that are forbidden, and if you don’t know the difference you’re in deep trouble.’

Naze clucked her tongue, still not convinced. ‘How’s that going to help my daughters get married?’

‘What do you know? If one day their husbands treat them badly, they won’t have to put up with it. They can take their children and leave.’

‘Oh, where will they go?’

Berzo hadn’t thought about that. ‘They can seek shelter in their father’s home, of course.’

‘Uh-hm, is that why they trudge so far every day and fill their minds with that stuff? So that they can return to the house where they were born?’

‘Go and bring me tea,’ Berzo snapped. ‘You talk too much.’

‘Perish the thought,’ Naze murmured as she headed to the kitchen. ‘No daughter of mine will abandon her husband. If she does, I’ll beat the hell out of her, even if I’m dead by then. I’ll come back as a ghost!’⁶ *Stafie, djinn sau îngerul Azrael* sunt trei elemente aparținând teritoriului

⁶ Elif Shafak, *Honour*, Penguin Books, 2013, pp.10-11. (trad. de Ada Tanasă: „În fiecare zi bat drumul până acolo și-napoi. Li se tocesc încălțările, a bombănit Naze. Și pentru ce? -Ca să poată citi constituția? i-a răspuns Berzo. -Ce-i aia? A întrebat ea bănuitoare. Legea, femeie proastă! Cartea cărților ! Există lucruri care sunt permise și lucruri care sunt oprite , iar dacă nu știi să le deosebești, dai de necaz. Naze a plesăit de limbă, deloc convinsă. -Și cum o să le-ajute asta pe fetele mele să se mărite? -Ce știi tu? Dacă într-o zi soții lor se poartă urât cu ele, nu

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

supranatural al Thanatosului în care femeile fără educație cred și care revin ca un leitmotiv în toate romanele lui Elif Shafak. Credința în aceste superstiții le determină pe reprezentantele Evei din opera *Onoare* să acționeze astfel încât să își protejeze familia de influența malefică a acestor simboluri ale răului. O serie de practici tradiționale sunt sugerate lui Pembe de către sora sa Jamila⁷ pentru a îndepărta imaginea mamei moarte și coșmarul pe care l-a avut în timpul sarcinii: azvârlirea pâinii uscate unei haite de câini vagabonzi, aruncarea peste umărul drept a zahărului și peste umărul stâng a sării, turnarea apei de trandafiri sfințită în fiecare crăpătură a casei și purtarea unui talisman la gât timp de patruzeci de zile.

Un întreg capitol este dedicat vieții mistice a Jamilei, sora geamănă a lui Pembe, care atâta vreme cât trăiește în satul ei natal pare a fi ocrotită de o forță supranaturală împotriva tuturor pericolelor la care putea fi supusă locuind singură în coliba ei. Locuitorii satului kurd o numesc *Kiz Ebe*, adică Moașa Fecioară: „He could be lying. There was always the possibility, however slight, of evil disguising itself. As she followed the man into the still of the night, Jamila was aware that he could kidnap, rape and kill her. She had to trust. Not him but Him. Yet it was also true that there were unwritten rules nobody in his right mind dared to violate. A midwife, someone who brought babies into this world, was semisacred. She dangled between the invisible world and the visible one, on a thread as delicate as a strand of spider’s silk.”⁸ Această femeie, pe jumătate sfântă, ieșind din mediul ei și renunțând la vâlul specific femeii musulmane, își găsește sfârșitul, ucisă de Iskender, nepotul ei mai mare, care o confundă cu mama lui și o ucide pentru a salva onoarea familiei. Paradoxal, o femeie castă, simbolul purității, este omorâtă din cauza unui presupus adulter, pentru că renunță la vâl, simbolul piciorului fix al compasului, al tradiției pentru a se arunca în vârtoarea cercului desenat de piciorul mobil, nefiind recunoscută de un personaj care nu s-a putut integra în comunitatea modernă.

Ca și în romanul *Bastarda Istanbulului* Elif Shafak proiectează un personaj care își păstrează din stereotipurile culturii din care provine, mai exact Esmâ, dar care se arată capabilă să își construiască o viață fără superstiții și fără influențele negative ale credințelor obscure ale unei lumi patriarhale în care femeia încă se mai subordonează codului de onoare. Esmâ

trebuie să stea și să înghită. Pot să-și ia copiii și să plece. – Aha, și unde să se ducă? Berzo nu se gândise la asta. - Pot să caute adăpost în casa tatălui lor, firește. - Hmm, de asta bat atâta drum în fiecare zi și își umplu mîntea cu lucrurile alea? Ca să se poată întoarce în casa unde s-au născut? - Du-te și adu-mi un ceai, a repezit-o Berzo. Vorbești prea mult. - Nici gând, a murmurat Naze îndreptându-se spre bucătărie. Nici o fată de-a mea n-o să-și părăsească soțul. Dacă face așa ceva, o zvânt în bătaie, chiar de-ar fi să ies din groapă. Stafia mea o să se-ntoarcă s-o băntuie!”)

⁷ Inclusiv numele cele două personaje sunt alese de tatăl lor pentru ca fetele să crească precum cuburile de zahăr ce se topec în ceai, ascultătoare și dulci.

⁸ *Idem*, (trad. de Ada Tanasă: „Putea să mintă. Exista întotdeauna posibilitatea, chiar dacă una infimă, ca răul să vină la ea sub înfățișarea binelui. Pe când îl urma pe bărbat în liniștea nopții, Jamila își dădea seama că putea s-o răpească, s-o violeze sau s-o omoare. Dar trebuia să aibă încredere. Nu în el, ci în El. Deși era foarte adevărat că existau legi nescrise după care nici un bărbat zdravăn la minte nu îndrăzne să siluiască o femeie. O moașă, cineva care aducea copii pe lume, era pe jumătate sfântă. Pendula între lumea nevăzută și cea văzută atârănând de o ață la fel de subțire precum firul de mătase dintr-o pânză de păianjen.”)

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

îndepărtează influențele lumii musulmane, fără a își pierde identitatea și originile. Un amănunt aparent fără importanță și anume Esmâ își imaginează că peste câteva ore va lua *halvaua cu susan* de pe plită, este introdus de scriitoare tocmai pentru a susține integritatea culturală a Esmei care nu își neagă originile turcești, dar în același timp condamnă practicile inumane aplicate femeilor din țara sa de proveniență, fiindu-i imposibil să își ierte fratele pe care îl consideră un ucigaș.

Același tip de figură feminină aparținând Orientului prin rădăcinile familiale este Armanoush, o tânără cu tată armean și mamă americană, care se îndreaptă spre Istanbul cu scopul de a descoperi adevărul despre genocidul împotriva armenilor. Stereotipurile cu privire la femeia tipic musulmană sunt demontate prin personajul Zeliha, îmbrăcată într-o fustă foarte scurtă, cu tocuri înalte, al cărei păr îi servește drept burka. Crescută la Istanbul, nici Zeliha nu scapă complet superstițiilor și în ciuda faptului că se declară atee, în urma unui vis nu comite avortul, dându-i naștere Asyei.

În *Mythology, Taboo and Cultural Identity in Elif Shafak's The Bastard of Istanbul*⁹ Allisa Simons remarcă faptul că personajele masculine din roman sunt în număr redus și motivează acest lucru prin dorința lui Elif Shafak de a scoate în evidență condiția femeii în Turcia contemporană: “removing the male figures from the Kazancı household allows Shafak to focus on the oppressions created by men, religion, culture and Turkish political history, which in some cases has created a narrative separate from people’s actual experiences.”¹⁰ *Bastarda Istanbulului* evidențiază diferența clară între femeia modernă, laică deschisă spre cunoaștere și noutate și spre occident, întruchipată de Zeliha și fiica ei Asya și femeia care se autosupune credințelor religioase și superstițiilor, reprezentată ironic de Elif Shafak prin personajul mătușii Banu care se ocupa cu cititul în cafea și ghicitul viitorului, dar la un moment în roman, trece și printr-o experiență de pietate religioasă și găsim a sinelui, prin retragerea timp de patruzeci de zile în camera sa și practicarea unui post dur, relatat de către scriitoare ca fiind mai degrabă o ciudățenie a personajului său decât un simbol al vieții evlavioase a femeii tradiționale.

Fiecare dintre cele optsprezece capitole ale romanului sunt denumite utilizând simboluri ale bucătăriei tradiționale turcești: Scorțișoară, Boabe de năut, Zahăr, Alune prăjite, Vanilie, Fistic, Grâu, Seminte de pin, Coji de portocală, Migdale, Caise uscate, Sâmburi de rodie, Smochine uscate, Stafide aurii, Apă de trandafiri, Orez alb, părând mai degrabă cuprinsul unei cărți cu rețete tradiționale decât un roman despre genocidul împotriva armenilor din 1915, pentru care Elif Shafak a și fost acuzată public că denigrează poporul turc. De altfel, autoarea descrie cu iscusință o serie de bucate specifice culturii gastronomice atât armenești cât și turcești, poate și din dorința de a demonstra asemănarea dintre cele două popoare și lipsa de sens a

⁹<http://postcolonialist.com/academic-dispatches/mythology-taboo-cultural-identity-elif-shafaks-bastard-istanbul/> (accesat în data de 09 octombrie 2016)

¹⁰Eliminând figurile masculine din cadrul familiei Kasancı îi permite lui Shafak să se concentreze asupra opresiunilor exercitate de bărbați, religie, cultură și istoria politică a Turciei, care în anumite cazuri a determinat pasaje narative dincolo de experiențele personajelor. (trad. prop.)

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

războiului dintre ele, redându-le numele, chiar și în edițiile traduse, în limba turcă: *karniyarik, pilaki, kadın budu köfteler, turşu, çörek*¹¹, etc.

Însăși asocierea celor doi termeni din titlul romanului *Bastarda Istanbulului* arată dorința lui Elif Shafak de a scoate în evidență locul unde se petrece acțiunea: orașul simbol al lumii otomane și prezența unui personaj feminin care nu își găsește în mod complet identitatea în realitatea culturală în care trăiește. Prin eliminarea figurii paterne din viața Asyiei, Shafak promovează independența femeilor din Turcia, care își pot clădi viața chiar dacă nu au o susținere masculină. Geneza personajelor din *Bastarda Istanbulului* o constituie cele două femei din viața scriitoarei mama sa, diplomat și femeie independentă care a crescut-o singură și bunica, tradiționala femeie musulmană care se teme de superstiții. *Bastarda* ar putea fi orice femeie care nu se poate adapta și supune regulilor societății Istanbulului, prezența acestora fiind marcată chiar și prin forma accentuată și prin utilizarea unor paragrafe intenționat evidențiate. De exemplu, încă din primul capitol Elif Shafak descrie câteva aspecte din conduita unei femei în Istanbul:

„*Regula de aur* a prudenței pentru femeile din Istanbul: Nu răspundeți niciodată când sunteți agresată pe stradă, fiindcă o femeie care răspunde sau, și mai rău, își înjură agresorul nu face decât să stârnească și mai mult entuziasmul acestuia! *Regula de argint* a prudenței pentru femeile din Istanbul: Când sunteți agresate pe stradă, nu vă pierdeți cumpătul, fiindcă o femeie care-și pierde cumpătul în fața agresiunii nu face decât să-și înrăutățească situația! *Regula de bronz* a prudenței pentru femeile din Istanbul: Când sunteți agresate pe stradă, mai bine dați uitării întregul incident de îndată ce vă reluați drumul, pentru că, dacă vă gândiți toată ziua la el, nu faceți decât să vă distrugeți nervii!”¹²

Cele trei reguli sunt mai mult o invitație la indiferență în fața agresiunii pe care femeile trebuie să o suporte în fiecare zi în Istanbul din partea bărbaților, și în special cele emancipate care afișează un stil de viață occidental.

Un alt stereotip recurent în roman este raportarea la trecut a poporului turc, în comparație cu cel armean. Cititorului i se induce ideea că, pentru turcii care trăiesc în epoca contemporană, istoria începe o dată cu proclamarea Republicii de către părintele Atatürk, în 1923, ca și cum ei nu ar fi negând moștenirea Imperiului Otoman. De altfel, prin publicarea acestui roman Elif Shafak a suscitât în țara sa natală o serie de nemulțumiri întrucât a dorit să sugereze schimbarea Constituției astfel încât să fie gândită în scopul tuturor celor care trăiesc pe teritoriul Turciei: kurzi și turci, dar și minorități: armeni, evrei, romi sau azeri. De fapt, ea pledează pentru varietate etnică și religioasă, multilingvism, accentuând importanța caracterului cosmopolit al țării natale care ar trebui să anihileze sentimentul de frică și uniformitatea socială și să promoveze democrația, susținând caracterul specific fiecărui individ. În sprijinul acestui crez, Elif Shafak aduce sub cerul celui mai variat oraș turcesc din punct de vedere etnic două spirite tinere, rebele, care se împrietenesc și demonstrează că în ciuda diferențelor culturale și ale evenimentelor aparținând trecutului au foarte multe lucruri în comun.

¹¹ Elif Shafak, *Bastarda Istanbulului*, Editura Polirom, București, 2013, p. 35

¹² *Idem*, pp. 14,15,21

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

În urma analizei celor două romane *Onoare* și *Bastarda Istanbulului* se pot identifica elemente ale societății tradiționale turcești, care pe de o parte întăresc ideea identității naționale și evidențiază spiritul specific acestei culturi orientale, dar pe de altă parte susțin paradoxal și contrastant imaginea femeii emancipate. Elif Shafak promovează drepturile femeii și abolirea practicilor violente ale lumii patriarhale, dar nu militează pentru pierderea identității naționale, ci pentru regândirea acesteia în scopul eliberării spirituale.

BIBLIOGRAPHY:

Shafak, Elif, *Bastarda Istanbulului*, Editura Polirom, București, 2013

Shafak, Elif, *Honour*, Penguin Books, 2013

<http://postcolonialist.com/academic-dispatches/mythology-taboo-cultural-identity-elif-shafaks-bastard-istanbul/> (accesat în data de 09 octombrie 2016)

https://www.ted.com/talks/elif_shafak_the_politics_of_fiction?language=en (accesat în data de 9 Octombrie 2010)